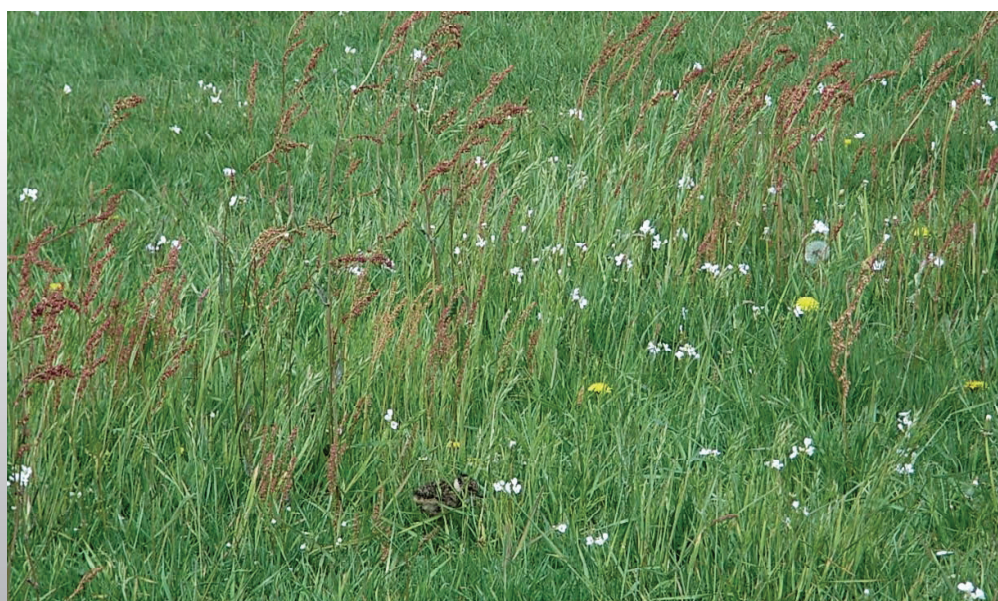

Broedvogels van weidevogelreservaat De Fennen in 2009

Klaas Jager

Broedvogels van weidevogelreservaat De Fennen in 2009

Klaas Jager (SOVON)

SOVON-inventarisatierapport 2010/11
Projectcode 3544 Fennen 2009 SOVON
Dit rapport is samengesteld in opdracht
van Staatsbosbeheer, regio Noord

Colofon

© SOVON Vogelonderzoek Nederland 2009

Dit rapport is samengesteld in opdracht van Staatsbosbeheer door Klaas Jager (SOVON). Wijze van citeren: Jager K. 2009. Broedvogels van weidevogelreservaat De Fennen in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2010/11 SOVON, Beek-Ubbergen.

Fotomateriaal; Sietske Rintjema & Harvey van Diek (Watersnip omslag)

Niets uit dit rapport mag worden vermenigvuldigd d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van SOVON en/of de opdrachtgever.

ISSN-nummer: 1382-6255

Inhoud

1. Inleiding	5
2. Karakteristiek van het gebied	6
3. Werkwijze	8
3.1 Methode	8
3.2 Veldwerk en werkwijze	8
3.3 Weersinvloeden	8
3.4 Inventarisatiesoorten	9
4. Resultaten	10
4.1 Soorten en aantallen	10
4.2 Vergelijking met 1996	10
4.3 Soortbesprekingen	12
5. Evaluatie	15
5.1 Broedvogels en beheer	15
5.2 Conclusies en aanbevelingen	16
6. Samenvatting	19
7. Literatuur	20

Bijlage 1: Combinatiekaart met weidevogels van nat tot drassig grasland.

Bijlage 2: Combinatiekaart met weidevogels van vochtig tot droog grasland.

Bijlage 3: Combinatiekaart met soorten van vochtige tot natte rietruigten.

Bijlage 4: Overzichtskaart met perceelsaanduidingen ten aanzien van de pachtsituatie.

Bijlage 5: Overzichtskaart met betrekking tot de bemeste percelen in 2008.

Bijlage 6: Overzichtskaart met betrekking tot de bemeste percelen in 2009.

Bijlage 7: Verspreidingskaarten van individuele soorten.

1. Inleiding

In het voorjaar van 2009 is weidevogelreservaat De Fennen, in eigendom en beheer van Staatsbosbeheer Regio Noord, geïnventariseerd op broedvogels. De inventarisatie betrof een basiskartering in het kader van de interne kwaliteitscontrole (IK) van Staatsbosbeheer.

Broedvogels (met name weidevogels) kunnen relatief snel reageren op veranderingen en ontwikkelingen in gebieden en reservaten met natuurbeheer. Gegevens over aantallen en verspreiding van broedvogels vormen daarom belangrijke basisinformatie voor de evaluatie van het gevoerde beheer en de vorming van nieuwe beheersvisies. Staatsbosbeheer gebruikt deze gegevens dan ook bij de Interne Kwaliteitsbeoordeling (IK) van het beheer.

Dit rapport behandelt de inventarisatieresultaten van 2009. Aan de hand van een vergelijking met een eerdere kartering in 1996 is naar relevante aantalveranderingen gekeken. In de afsluitende beheerevaluatie wordt, door middel van de gecombineerde verspreiding van vogels met overeenkomstige habitatvoorkeur, duidelijk waar in de huidige omstandigheden voor (meest) kritische broedvogels de beste mogelijkheden in het gebied aanwezig zijn.

Voor achtergrondinformatie e.d. zorgden Staatsbosbeheermedewerkers Bennie Henstra, Berco Hoegen en Jitze Peenstra.

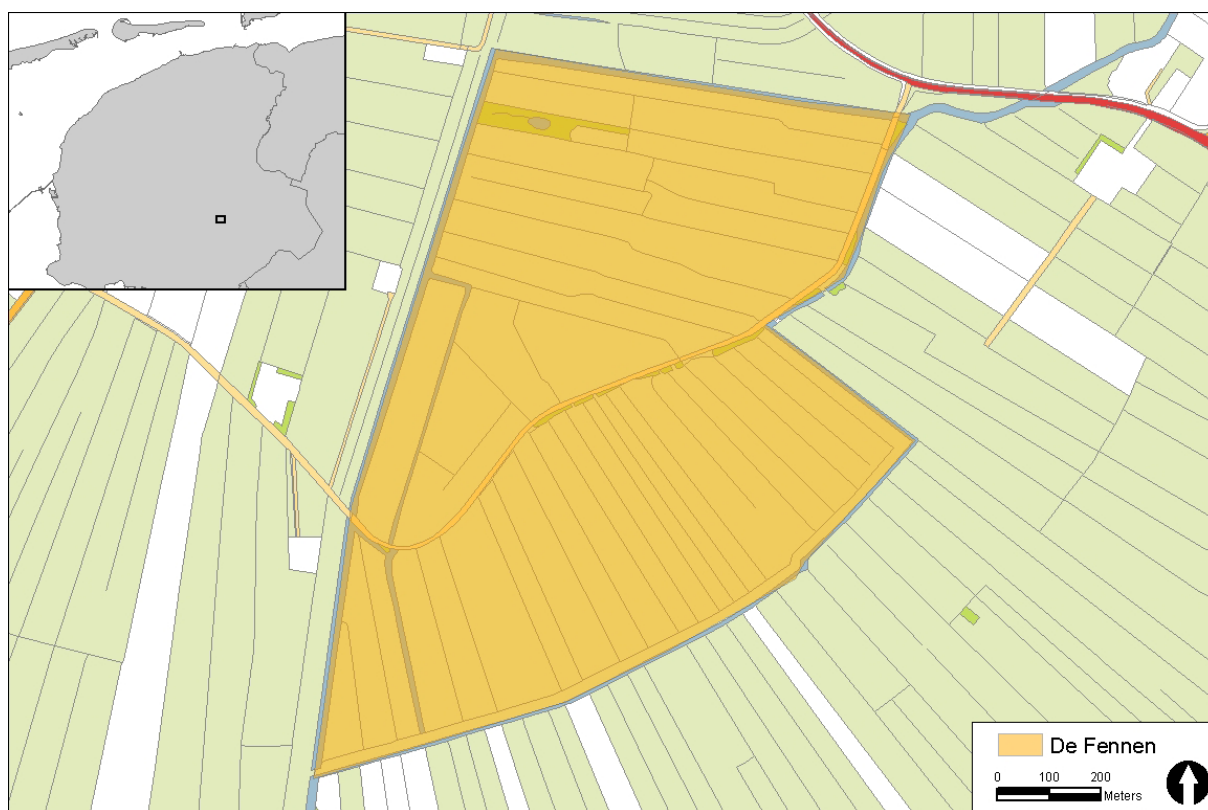
2. Karakteristiek van het gebied

Weidevogelreservaat De Fennen (100 ha) ligt in Zuidoost Friesland, tussen de dorpjes Gorredijk aan de oostkant, Terwispel aan de noordkant en Langezwaag in het zuidwesten (figuur 1). Tot begin jaren 60 was De Fennen een drassig hooilandgebied rondom het beekje de Alde Ie, een zijtak van het Koningsdiep. In de winter overstromde het vaak waardoor intensief gebruik onuitvoerbaar was. Na de indamming van de Alde Ie is het gebied droger en het grondgebruik intensiever geworden. Tegenwoordig bestaat De Fennen uit natte tot droge, meest matig extensieve graslanden, die door tientallen sloten van elkaar worden gescheiden. Hier en daar treedt nog steeds winterinundatie op, die in neerslagrijke perioden tot april aan kan houden. De natste percelen, waarvan enkele dankzij naijlende kweleffecten vroeg in het voorjaar bedekt zijn met dotterbloemen, zijn het extensiefst in gebruik. Veel sloten zijn weelderig begroeid met watervegetaties, waaronder plaatselijk krabbescheer. Verspreid in het gebied staan flinke rietkragen langs de oevers. In het noordoosten ligt een poeltje omgeven door plasdras en natte ruigten; het poeltje is eind jaren negentig aangelegd als rust- en uitwijkplaats voor steltlopers. De Fennen is omringd door brede vaarten;

Klisserak aan de oostkant en de Nieuwe Vaart aan de noord- en westkant. Langs de zuidgrens is ruim een decennium geleden een nieuwe waterlossing aangelegd, die via duikers aansluit op de vaarten. Dwars door het midden van De Fennen loopt een smalle en hobbelige klinkerweg, voor omwonenden en ander bestemmingsverkeer (veelal boeren). Het weggetje is vernoemd naar het bovengenoemde beekje de Alde Ie, dat vroeger praktisch langs dezelfde plaats kronkelde. De weg is geliefd bij fietsers en wandelaars, niet zelden om er de hond uit te laten. De berm langs de zuidkant van de Alde Ie is begroeid met loofstruiken- en bomen; meest els en wilg. Door de weg wordt De Fennen in twee delen (noord en zuid) opgesplitst.

Beheersituatie

De beheerdoelstelling van De Fennen is in hoofdzaak gericht op behoud en bescherming van weidevogels, in combinatie met botanisch beheer. Het reservaat maakt ook deel uit van het project 'Opkrikplannen Friese Weidevogelreservaten' (Oosterveld, E.B. 2006). Beoogd 'Opkrikplan' behelst een door Bureau Altenburg & Wymenga (A&W) opgestelde selectie van goede weidevogelgebieden. Aan de

Figuur 1. Het tussen brede vaarten gelegen weidevogelreservaat De Fennen in Zuidoost Friesland. In het midden de Alde Ie, die het gebied in tweeën opsplijst.

hand daarvan is een toetslijst samengesteld van alle gebieds- en beheerspecifieke plus- en minpunten met de gewenste maatregelen. Voor het uitvoeren van noodzakelijk geachte, additionele maatregelen of ingrepen, is in het kader van dit project budget gereserveerd. Het reguliere beheer wordt in principe gedaan door de boeren, die op basis van pachtovereenkomsten en bepaalde restricties grasland bij Staatsbosbeheer in gebruik hebben. In de broedtijd geldt een rustduur van 15 maart tot en met 15 juni. Het gebruik bestaat naast (plaatselijke) bemesting onder meer uit (voor- en na)beweiding, waarbij schapen en runderen (koeien) worden ingezet. De meeste percelen worden na de broedtijd (voor kuil of hooi) gemaaid en afgevoerd. Sommige verruigde stukken worden in eigen beheer gemaaid of gekleped. In de herfst worden sloten gehekkeld,

maar dit gebeurt lang niet altijd bij elke sloot en ook niet jaarlijks. Daardoor groeien vrij veel sloten deels dicht met zeggenvegetaties en andere planten. In overleg met Gemeente Opsterland wordt nu en dan een deel van opgroeiende bomen langs de Alde Ie gesnoeid. Wat betreft het grondwater wordt gestreefd naar hoogste standen die tussen 0.20 en 0.50 minus het maaiveld liggen. Door verdamping en wegzijging (dankzij sterke ontwatering van omringend, intensief landbouwgebied) zakt het grondwaterpeil halverwege het voorjaar (vanaf medio mei) echter diep onderuit van 0.80 tot 1.20 (of nog verder) beneden het maaiveld. Bij droogte kan vanuit de waterlossing water worden ingelaten. Buiten de broedtijd fungeert het gebied als pleisterplaats voor overwinterende ganzen.

Het beheer van De Fennen is in hoofdzaak gericht op behoud en bescherming van weidevogels, in combinatie met botanisch beheer. Het vereist de nodige inspanning om het ideale plaatje te bereiken, zoals te zien is op bovenstaande foto.

3. Werkwijze

3.1 Methode

De inventarisatie is verricht naar het principe van de uitgebreide territoriumkartering. Deze methode houdt in dat een reeks gebiedsdekkende, over het broedseizoen verdeelde inventarisatieronden worden uitgevoerd. Territorium- en nestindicerende waarnemingen van broedvogels worden nauwkeurig genoteerd op veldkaarten. Het totaal van al deze waarnemingen resulteert uiteindelijk in de samenstelling van individuele soortkaarten, die worden geïnterpreteerd conform de landelijk geldende kwaliteitscriteria van SOVON (van Dijk 2004). Ter aanvulling is soms de 'Handleiding Soortgerichte Gebiedsinventarisaties Broedvogels' (van Manen 2005) geraadpleegd, waarin herhaaldelijk geüpdate, soortspecifieke informatie en vingerwijzingen voor de vaststelling van broedvogels staat beschreven.

3.2 Veldwerk en werkwijze

Van begin maart tot eind juni zijn tussen zonsopgang en de middag vijf volledige inventarisatieronden uitgevoerd (tabel 2). Voor schemersoorten zoals de Kwartelkoning en het Porseleinhoen vonden rond zonsondergang aanvullende bezoeken plaats. Daarbij is geen recorder toegepast. Het gebied is te voet doorkruist, veelal door langs de sloot- en vaartranden te lopen, met een maximaal waarneembereik van 150 meter. Het veldwerk vergde elf en een half uur, neerkomend op circa 6.9 minuten per hectare.

Tabel 2. Bezoekdatums- en tijden m.b.t. de broedvogelkartering in De Fennen, in 2009.

De Fennen	Datums	Bezoektijden
	03-04	07.30-09.45
	13-04	09.50-12.00
	07-05	07.00-10.30
	28-05	14.00-15.40
	13-06	08.00-10.00

3.3 Weersinvloeden

Het weer beïnvloedt het gedrag van broedvogels. De mate van activiteit is bepalend voor de doelmatigheid van het inventariseren. Belemmerend zijn harde wind, kou en veel neerslag. Ook hoge temperaturen en langdurige droogte zijn aanleiding voor weinig vogelactiviteit. De weersamenvatting voor maart tot en met juli is gebaseerd op maandoverzichten van het KNMI (tabel 3). Op grond van het totaalbeeld kan worden geconcludeerd dat de omstandigheden geschikt waren om broedvogels te inventariseren. Het voorjaar van 2009 werd voorafgegaan door een matig koude winter met vorst in januari en februari. Maart werd gekenmerkt door rustig, zacht en zonnig weer. De gemiddelde temperatuur (6.1 °C) lag een halve graad boven het langjarig gemiddelde (5.6 °C). Hard waaien deed het amper. De neerslag lag iets onder normaal en de meeste zon was weggelegd voor het zuidwesten. Nachtvorst beperkte zich tot normale waarden voor de eerste voorjaarsmaand.

April

April was ongekend warm en erg droog; sinds de start van de metingen in 1706 was de 'grasmaand' alleen in 2007 nog iets warmer. Koele dagen gevolgd door nachtvorst deden zich niet voor. Het noorden van het land werd verwend met een hoeveelheid uren zon die dik boven het gemiddelde lag. De droogte was hier dan ook het grootst.

Mei

Mei verliep warm en vrij nat. Dat laatste gold met name dit maal voor het noorden, zodat de droogte van maart en april een beetje gecompenseerd werd. De gemiddelde temperatuur over het hele land lag weliswaar wat hoger dan de langjarige waarde, maar in het noorden bleef deze met een gemiddelde van 12 °C ietsje achter. Op sommige dagen onweerde het fiks, met name in het westen.

Juni

Juni was een tamelijk warme en zonnige maand. Het neerslagpatroon was grillig met opnieuw grote verschillen tussen het noorden en de rest van Nederland. De provincie Friesland tapte een

Tabel 3. Gemiddelde weersvariabelen in de periode maart tot en met juli in 2009. Bron: KNMI

Maand	Temp. °C	Norm	% Zon	Norm	Wind (m/sec.)	Norm	Neerslag (mm)	Norm
Maart	6,1	5,6	41	31	4,8	5,4	53	65
April	11,7	8,0	54	39	3,8	4,9	22	44
Mei	13,5	12,3	51	43	4,8	4,6	67	57
Juni	15,4	14,9	50	38	4,0	4,4	55	71
Juli	18,0	17,1	48	40	4,7	4,3	100	70

schamele 45 mm af, ruim onder het gemiddelde. De zon scheen veelvuldig zonder dat het tropische dagen opleverde.

Juli

Ook de zomermaand juli kan worden getypeerd als vrij warm en zonnig. Droog was de maand in het algemeen niet, ofschoon wederom sterke verschillen optraden, vooral tussen het noorden en het oosten. Het noorden bleef qua neerslag achter, zodat de droogte hier voortduurde. Het is niet denkbeeldig dat de droogte nadelig is geweest voor weidevogels.

3.4 Inventarisatiesoorten

Afgezien van een beperkt aantal zijn alle broedvogelsoorten geteld. De inventarisatie was vooral gericht op weidevogels. Niet geteld zijn algemene vogels zoals: Houtduif, Winterkoning, Merel, Roodborst, Tjiftjaf, Fitis, Goudhaan, Zwarte Mees, Pimpelmees, Koolmees, Gaai en Vink.

4. Resultaten

Hierna worden de resultaten van 2009 weergegeven in tabel 4. Aansluitend (4.2) volgt een vergelijking met 1996 en een soortbespreking (4.3).

4.1 Soorten en aantallen

In De Fennen (100 hectare) zijn 38 soorten broedvogels (waaronder vijftien weidevogels) vastgesteld. Hiervan zijn 29 soorten integraal geteld en staan zeven op de Rode Lijst (Van Beusekom et al. 2005), te weten: Slobeend, Watersnip, Tureluur, Grutto, Koekoek, Graspieper en Gele Kwikstaart). Niet geteld, wel (als zeer waarschijnlijke broedvogel) opgemerkt zijn: Houtduif, Winterkoning, Merel, Roodborst, Tjiftjaf, Fitis, Pimpelmees, Koolmees en Vink.

4.2 Vergelijking met 1996

In 1996 is De Fennen gekarteerd door dezelfde waarnemer en auteur van dit verslag. Van de vorige kartering is geen rapport gemaakt. In 1996 zijn uitsluitend weidevogels geïnventariseerd. Alleen in een stukje bos (circa 2 ha), dat naderhand geruimd is ten behoeve van de inrichting van een ondiepe 'steltloperpoel', zijn destijds alle soorten geteld. Bij de huidige inventarisatie is een (met algemenere vogels) uitgebreide broedvogelselectie geteld. De vergelijking tussen 1996 en 2009 heeft daarom alleen betrekking op weidevogels. Uiteraard zijn de werkwijze en methodiek dezelfde. Dat geldt tevens voor de geïnventariseerde begrenzing en ook de tijdsbesteding verschilt niet significant.

Factoren die van invloed kunnen zijn op aantalveranderingen

Na 1996 is het (in paragraaf 2.3 beschreven) reguliere, op weidevogels gefocuste beheer in principe zonder grote ingrepen voortgezet, zodat geen rigoureuze biotoopverandering plaats gevonden heeft. Met name vermeldenswaard inzake de beheersituatie is de verbeterde waterhuishouding, waarmee de slootpeilen beter gereguleerd kunnen worden en het gebied in het algemeen natter geworden is. Hierdoor is enige biotoopverandering opgetreden, zoals grasland met meer mozaïekstructuur. Mede door het nattere beheer (extensiever beheerde, minder bemeste plasdraspercelen), zijn bepaalde delen van De Fennen behoorlijk verruigd, meestal met pitrus en rietgras. Dergelijke verruiging is ook gaande in graslanden die minder vaak of helemaal niet meer bemest en/of beweid worden

Bij vergelijkingen tussen inventarisaties moet worden bedacht dat ornithologische aantalveranderingen niet altijd gerelateerd hoeven te zijn aan bepaalde condities in natuurgebieden zelf. Moeilijk te duiden, zowel regionale, landelijke als internationale effecten zijn eveneens in het geding. Ook kan toeval in het spel zijn, waardoor sommige soorten met een grote actieradius (eenden, steltlopers) het ene jaar buiten en het andere jaar binnen een gebied kunnen worden aangetroffen. Het bepalen van betrouwbare trends in relatief kleine gebieden, versus daarmee samenhangende geringe broedvogelaantallen, is lastig. Tabel 5 beschrijft de toegepaste (lange termijn) trendaanduidingen bij de in tabel 6 weergegeven vergelijking tussen 1996 en 2009.

Tabel 4. Vastgestelde soorten en aantallen in De Fennen in 2009 (100 ha). (Vet = Rode lijststatus.)

Soorten	N	Soorten	N
Knobbelzwaan	1	Tureluur	10
Grauwe Gans	2	Koekoek	1
Canadese Gans	3	Graspieper	14
Nijlgans	1	Gele Kwikstaart	3
Krakeend	5	Blauwborst	1
Wilde Eend	28	Sprinkhaanzanger	1
Slobeend	6	Rietzanger	12
Kuifeend	5	Bosrietzanger	5
Waterhoen	3	Kleine Karekiet	14
Meerkoet	25	Grasmus	2
Scholekster	3	Zwarte Kraai	2
Kievit	25	Ekster	1
Watersnip	10	Putter	4
Grutto	36	Rietgors	38
Wulp	2		

Tabel 5. Verklaring van de toegepaste trendweergave met betrekking tot vergelijkingen tussen 2001 en 2009.

Symbol	Trendomschrijving	Procentuele marges
Vs	Verschenen	-
+++	Zeer sterke toename	Toename: > 100%
++	Sterke toename	Toename: 50-99%
+	Matige toename	Toename: 30-49%
0	Stabiel	Max. 29% af- of toename
-	Matige afname	Afname: 30-49%
--	(Zeer) sterke afname	Afname: 50-99%
Vd	Verdwenen	-

Tabel 6. Vergelijking tussen 1996 en 2009 van integraal getelde weidevogelsoorten in De Fennen.

Soort	1996	2009	Trend	Aannemelijke (combinatie) van oorzaken
Knobbelzwaan	1	1	0	
Wilde Eend	25	28	0	
Zomertaling	1	0	Vd	Landelijke trend (korte termijntrend: laat vanaf 2004 herstel zien)
Slobeend	3	6	+++	Tegen landelijke trend / biotoopverandering, vernatting
Kuifeend	7	5	0	Tegen landelijke trend /
Krakeend	1	5	+++	Landelijke trend
Meerkoet	11	25	+++	Landelijke trend / biotoopverandering; vernatting
Scholekster	12	3	--	Landelijke trend
Kievit	38	25	-	Landelijke trend / biotoopverandering; verzuiging
Watersnip	6	10	++	Tegen landelijke trend / biotoopverandering; vernatting
Grutto	69	36	--	Landelijke trend / biotoopverandering; verzuiging
Wulp	0	2	Vs	Biotoopverandering; verzuiging
Tureluur	10	10	0	
Veldleeuwrik	3	0	Vd	Landelijke trend
Graspieper	8	14	++	Tegen landelijke trend / biotoopverandering; verzuiging
Gele Kwikstaart	0	3	Vs	Tegen landelijke trend / biotoopverandering; vernatting, ruigtes

Opmerkingen mbt trends berusten op de SOVON BMP-databases, SOVON Nieuws jaargang 22 (2009) nr. 3) en op gegevens van het Weidevogelmeetnet Friesland.

Afname of verdwenen:

Uit de vergelijking blijkt dat van de zestien weidevogels twee soorten (Zomertaling, Veldleeuwrik) verdwenen en drie soorten (Scholekster, Kievit, Grutto) in behoorlijke mate afgenomen zijn. Voor deze weidevogels geldt dat zij landelijk ook duidelijk afnemen, hoewel de Zomertaling vanaf 2004 verassend enig herstel vertoont en mogelijk weer naar toename tendert. De Veldleeuwrik gaat al vanaf de jaren zeventig achteruit, zodanig dat de hele broedpopulatie tegenwoordig met 95% geslonken is. Al geruime tijd dalen doet ook de Grutto, maar de laatste tijd gaat het met 5% per jaar erg snel. Sinds enkele jaren volgen nu ook de Scholekster en Kievit dit negatieve spoor met een vergelijkbaar sterke afname. In hoeverre daarbij de achteruitgang van deze vogels in De Fennen concreet te maken heeft met gebieds- en/of beheergerelateerde (en/of omgeving)factoren is lastig te zeggen. Voor de Veldleeuwrik geldt misschien dat de vernatting van het gebied minder gunstig is, aangezien deze

weidezangvogel beter uit de voeten kan op droge(r) en schraler grasland met aanverwante, bloemrijke vegetaties. Daarnaast is het zo dat vrij veel grasland in De Fennen, (mede) ten gevolge van de periodiek nattere condities in combinatie met verminderde bemesting (en in toenemende mate ook met niet iedere zomer consequent maaien), gaandeweg verschaald en verzuigd (met pitrus en rietgras). Dit is fnuikend voor de Kievit, die korte vegetatie behoeft, maar ook niet bepaald bevorderlijk voor andere steltlopers, zoals de Scholekster en Grutto.

Toename of verschenen:

Vijf weidevogels tenderen vergeleken met 1996 naar toename: Slobeend, Krakeend, Meerkoet, Watersnip en Graspieper. Verschijnen deden de Wulp en Gele Kwikstaart. Van deze vogels hebben de Krakeend en Meerkoet momenteel overduidelijk de wind in de rug; de overige vier soorten nemen landelijk juist af. Met name het grotere aantal Watersnippen is opvallend. Wat betreft de Gele Kwikstaart, die in de landelijke index nog een neergaande lange termijntrend laat

zien, geldt dat deze weidezangvogel in het Friese Weidevogelmeetnet juist enige toename vertoont op grond van een recente opleving. Bovengenoemde broedvogels hebben in De Fennen waarschijnlijk in meer of mindere mate geprofiteerd van effecten door plaatselijke vernatting en verschraling, vooral de Gele Kwikstaart, Watersnip en Graspieper. Deze vogels zijn gebaat bij een gevarieerd mozaïekpatroon in structuurrijke begroeiing, die onder meer optreedt in extensief hooiland met winterinundatie.

4.3 Soortbesprekingen

Hierna wordt nader ingegaan op (veelal) schaarse en zeldzame (Rode lijst)soorten, (meest weidevogels), toegespitst op biotoop- en terreingebruik en aantalverloop. Verwijzingen naar perceelsaanduidingen, dmv van letters en cijfers, hebben betrekking op de pachtsituatie in De Fennen. In bijlage 4 staat hiervan een overzichtskaartje.

KNOBBELZWAAN, 1 territorium

Evenals in 1996 hield zich één paar Knobbelzwanen op in De Fennen. De soort broedt hier vrijwel jaarlijks, waarbij het legsel vaak door ‘onbekenden’ ingekort wordt tot twee eieren (eigen waarneming). Het nest van dit paar lag tussen oud riet, halverwege de deels verlande en doodlopende sloot in het midden van perceel GB. Vermoedelijk is het nest ditmaal (door onbekende oorzaak(?)) geheel geplunderd, aangezien de beide vogels na de nestvondst met zes eieren op 7 mei, alleen nog buiten het gebied (zonder jongen) rondzwommen. Op het mislukte nest lagen ook geen eierschalen.

GRAUWE GANS, 2 territoria en Canadese Gans, 3 territoria

Beide ganzensoorten laten landelijk en provinciaal oplopende trends zien. De Grauwe Gans breidt zijn areaal uit, onder meer na (‘volledige’) kolonisatie van naburige laagveenmoerassen zoals in Staatsbosbeheerreservaat De Deelen het geval is. De vogels hebben nu ook de weg naar graslanden gevonden, die extra aantrekkelijk lijken te zijn wanneer daar naast open water ook natte terreindelen met ruigten voorhanden zijn. Van zowel de Grauwe als de Canadese Gans zijn in De Fennen bebroede nesten gevonden. Een grauwe ganzennest met drie eieren lag op 3 april tussen pitrus, ten noorden van de (steltloper)poel. Het legsel mislukte; op 13 april bleek het nest, waarin nog twee steenkoude eieren lagen, te zijn verlaten. Beide paren van de Grauwe Gans verpoosden tot begin mei in het gebied. Van de drie territoria van de Canadese Gans zijn twee nesten opgemerkt; het derde paar deed vermoedelijk geen broedpoging, maar het eventuele nest kan aan de aandacht ontsnapt zijn. Eén nest met vier eieren lag in een rietstapel nabij het windmolentje aan de

noordkant van perceel CA3. Het andere nest, met vijf eieren, lag in ruigte aan de slootkant tussen perceel HP en CA8. Dit paar is nadien waargenomen met tenminste vier jongen. Het nest bij het molentje ging door onbekende oorzaak teloor.

SLOBEEND, 6 territoria

Het algemene beeld voor Friesland is dat de Slobeend in 2009 één van de betere jaren kende (evenals trouwens de Zomertaling). De toename van de Rode lijstsoort na 1996 (van drie naar zes paar) in De Fennen is hier mogelijk deels illustratief voor. Daarbij hangt het grotere aantal broedparen waarschijnlijk samen met gunstige habitatomstandigheden, zoals de combinatie van ondiep water (vaarten en sloten) en vochtig (niet al te sterk verruigd) grasland. Ook het ‘late’ maaien, pas ná het broeden, is uiteraard gunstig: Slobeenden nestelen meestal midden op het land en zijn daardoor (extra) gevoelig voor nestverlies. De meeste territoria waren verbonden aan grasland met mozaïekstructuur en verspreide ruigtepollen langs de Nieuw Vaart, waar enkele toevallige nestvondsten zijn gedaan. Territoriale mannetjes zwommen vaak alert rond in de Nieuwe Vaart, of zaten vaakzaam op de oever.

KRAKEEND, 5 territoria

De toename van de Krakeend (van één naar vijf paar) is bepaald niet verwonderlijk: deze eend behoort al enige tijd tot de ‘landelijke winnaars’. Vier territoria lagen aan de noordoostkant van De Fennen, in de buurt van rietkragen en de door natte ruigten omgeven (steltloper)poel. Er zijn twee nesten met eieren gevonden, tussen oud riet stijf in de slootkant.

SCHOLEKSTER, 3 territoria

Landelijk gezien neemt de Scholekster de laatste jaren tegenwoordig haast nog sneller af dan de Grutto. Dit sombere scenario tekent zich ook in De Fennen uitdrukkelijk af in de vergelijking met 1996 (van twaalf naar drie paar). Hoewel de soort er eind jaren negentig nog behoorlijk beter voor stond, is toentertijd de malaise voor de Scholekster echter ingezet, na massale sterfte van in het Waddengebied overwinterende populaties (Smit, Ens & Koks, SOVON-nieuws 13 (3): 16-17). De steltloper is deze ‘klap’ nooit te boven gekomen en gaat sindsdien alleen maar verder achteruit. De drie scholeksterterritoria in De Fennen lagen vlakbij vaarten, in schaars begroeide delen op het land en langs de oever. Van één paar is een nest gevonden met drie eieren. Het legsel is (door onbekende) oorzaak korte tijd later verloren gegaan.

KIEVIT, 25 territoria

De dalende tendens van de Kievit in De Fennen (van 38 naar 25 paar) strookt met het landelijke beeld en met het Weidevogel Meetnet Friesland

(Nijland & Jager 2009). Daarbij is het vrij zeker dat de ‘Ljip’ in het reservaat zelf ook nadeel ondervindt van verruiging en verschraling. Het gros (zestien paar) zat verspreid over de noordoost- en westkant langs ’t Klisserak en de Nieuwe Vaart, nabij beweide(d) percelen (CA1, CA2 en RG2, RG3) en in graslanden met plaatselijke plasdras en daardoor korter begroeide delen in de broedfase (met name WB, MD1 en direct ten westen van RG2). Dezelfde voorkeur geldt voor de bezetting zuidwestelijk van de Alde Ie (met name mbt de percelen MD2-MD4, HP en weerszijden van HN1). De zuidoostkant (percelen OP3 t/m AB) werd gemeden door Kieviten.

WATERSNIP, 10 territoria

Iedere veldronde ging vergezeld van ‘kloktikkende en mekkerende vogels’. Dit is tegenwoordig een zeldzaam tafereel omdat de Watersnip als broedvogel allengs schaarser wordt in Nederland. Hoewel ook vrouwtjes kunnen worden geprikkeld tot baltsgedrag (Tuck 1972), betreft het waarschijnlijk meestal mannetjes die de baltsvluchten uitvoeren (Cramp & Simmons 1983). Bij de bepaling van het aantal broedparen is ervan uitgegaan dat dit overeenkomt met het maximum vastgestelde aantal baltsende vogels (Green 1985). De toename (van zes naar tien paar) is hier, in het licht van structurele populatiekrimping, tamelijk opvallend. In De Fennen heeft de Watersnip vast en zeker baat bij de ‘vernatting’, die met name op (reliëfrijke) percelen met periodieke plasdras tot uiting komt (waaronder op goed bezette percelen CA1, CA2, HH, CA3, RG3 en HP). De soort prevaleert hoe dan ook ‘natte poten’, maar plaatselijke ruigte, zoals pitrus, rietgras of zeggen en aanwezigheid van rietmoeras met (lage) struwelen en een enkele boom, worden nog vrij goed getolereerd door de Watersnip.

GRUTTO, 36 territoria

Ondanks de (bijna) gehalveerde populatie (van 69 naar 36 paar) is de Grutto, evenals in 1996, nog steeds de talrijkste weidevogels in De Fennen. De verspreiding is vrijwel identiek aan die van de Kievit, met clusters aan de noord(oost)- en zuidwestkant. Vaststaat dat de neergang van de Grutto ook niet voorbij is gegaan aan een relatief klein en kwetsbaar gebied zoals De Fennen. De vraag is in hoeverre de

afname toe te kennen is aan eigen gebiedsfactoren. Gezien de complexiteit van allerlei in elkaar grijpende (binnen- en buitenlandse) aspecten is dat niet makkelijk. Aannemelijk is dat de Grutto in De Fennen (evenals de Kievit) nadeel ondervindt van bodemverschraling, verzuring en verruiging. Dit leidt immers tot dalende pH-waarden en minder wormen (Wymenga & Alma 1998). Voor de conditie van de Grutto, die in korte tijd veel eiwitrijk voedsel voor de eileg behoeft (Beintema 1995), kan dit ondermijnend zijn. Ander belangrijk aspect is het broedsucces; kortom of voldoende gruttokuikens vliegvlug worden. Bij de Grutto (en Tureluur) wordt aangenomen dat een percentage van 50% of daarboven genoeg is voor instandhouding van de populatie. Een blik op tabel 7 doet gauw inzien dat het ‘Bruto Territoriaal Succes’ (BTS) in 2010 in De Fennen bij lange na niet voldoende is. Overigens is de inschatting dat pas relatief laat (eerste week mei) begonnen is met eileg en dat hooguit ietsje meer dan de helft van de paren überhaupt tot broeden gekomen is. Mogelijk hing dit ook samen met de droogte in maart en april, waardoor net gearriveerde Grutto’s (nog meer) moeite hadden met het vinden van wormen. In hoeverre ‘eventuele predatie’ negatief heeft bijgedragen aan een schamel broedsucces is niet duidelijk. In dit verband kan gesteld worden dat weidevogels onder slechtere terreincondities minder weerbaar worden en extra kwetsbaar zijn voor verliezen door predatie.

WULP, 2 territoria

In 1996 ontbrak de Wulp in De Fennen. Het voorkomen van de soort met twee territoria is enigszins verrassend, in die zin dat ook de Wulp al enige tijd in hetzelfde snelle tempo (jaarlijks 5%) afname vertoont als de Scholekster, Kievit, Grutto en Watersnip. Anderzijds is het niet zo opmerkelijk, aangezien de Wulp kan worden aangetrokken door vochtig en ruig grasland, waarvan in De Fennen sprake is. Eén territorium lag rondom de verruigde poel in het noordoosten. Op 13 juni lag hier op perceel HH een nest met vier eieren, in een pol rietgras. Het relatief late broedgeval betrof vermoedelijk een herlegsel. Het tweede territorium lag in het zuidwesten, met voorkeur voor percelen CA4, CA5 en CA8. Op perceel CA lag op 7 mei een nest met drie eieren. Jongen zijn niet vastgesteld.

Tabel 7. Gruttoparen met jongen in De Fennen in 2009 in verhouding tot het aantal territoria (N/paren). Laatste kolom: percentage paren met jongen op basis van het hoogste aantal vastgestelde, alarmerende vogels. Nèt buiten het reservaat (op de kade langs de waterlossing) zittende gruttoparen met jongen zijn meegeteld.

Soort	1 april	13 april	7 mei	28 mei	13 juni	N/paren	% ouderparen met jongen
Grutto	0 paar	0 paar	0 paar	9 paar	0 paar	36	25.0 %

Tabel 8. Tureluurparen met jongen in De Fennen in 2009, in verhouding tot het aantal territoria (N/paren). Laatste kolom: percentage paren met jongen op basis van het hoogste aantal vastgestelde, alarmerende vogels.

Soort	1 april	13 april	7 mei	28 mei	13 juni	N/paren	% ouderparen met jongen
Tureluur	0 paar	0 paar	0 paar	3 paar	0 paar	10	25.0 %

TURELUUR, 10 territoria

Het lijkt erop dat Tureluurs het, vergeleken met trends in gangbaar agrarisch gebied, in natuurgebieden de laatste jaren iets beter doen. De soort handhaafde zich in elk geval in De Fennen op hetzelfde (zij het bescheiden) aantalniveau van 1996. De Tureluur zat aan de noord- en zuidwestkant van het gebied te doen gebruikelijk in de directe nabijheid van Kieviten (en in dit geval tevens van Grutto's). Evenals bij de Grutto lag het BTS van de Tureluur ver onder de vereiste maat voor populatiebehoud (tabel 8).

GRASPIEPER, 14 territoria

Van de voorkomende weidezangvogels is de Graspieper het talrijkst in De Fennen. Naast de schaarsere Gele Kwikstaart is de Veldleeuwrik absent. De Graspieper floreert als typische randvogel in grasland met veel gradiënten, waarbij vaak genesteld wordt op de grond onder pollen of in ruigere sloot- en greppelranden. De aanwezigheid van uitkijkposten zoals stekpaaltjes, hekken of hoge ruigtekruiden is ook van belang. De Graspieper kwam aan de noordkant vooral voor langs slootjes en in percelen met zowel kale als ruige delen (onder meer in percelen CA1, CA2 en HH). Op perceel HH lag op 7 mei een nest met vier jongen onder een rietgraspol. Aan de zuidkant van het gebied zat een clustertje in en rond perceel HP. Daarnaast veelal verspreid over de slootkant, parallel aan de kade langs de waterlossing.

KOEKOEK, 1 territorium

Naast vaststelling van een mannetje is tevens een vrouwtjes opgemerkt. Het territorium lag in het moerassige deel rondom de ondiepe poel, waarschijnlijk in verband met het voorkomen van de Kleine Karekiet, als potentiële waardvogel voor Koekoeken (Hellebrekers 2004).

GELE KWIKSTAART, 3 territoria

De vestiging van de Gele Kwikstaart in De Fennen is, in het kielzog van recente areaaluitbreiding in Friesland, naar alle waarschijnlijkheid het gevolg van gunstige habitatomstandigheden. De soort geeft voorkeur aan structuurrijk grasland met ruige (bloemrijke sloot)randen en hoge pollen (rietgras), afgewisseld door kort begroeide tot vrijwel kaal blijvende (soms modderige) terreindelen. Deze gradiënten zijn hier en daar in De Fennen tamelijk royaal voorhanden. De vogels zijn vastgesteld in percelen MD4, CA3 en op de scheiding van KH en RG1. Naast paren en zingende of alarmerende

mannetjes, zijn Gele Kwikstaarten gespot met nestmateriaal, of voedsel voor jongen in de snavel.

SPRINKHAANZANGER, 1 territorium

In de vroege ochtend van zeven mei gaf een Sprinkhaanzanger zijn langdurig aangehouden geratel, met de markant hoge, metaalachtige boventoon ten beste vanuit overjarige ruigte bij de steltloperpoel, op de scheiding met perceel MD1.

BLAUWBORST

Blauwborsten zijn er vroeg bij in het voorjaar; al tijdens de eerste ronde op drie april zat een vogel uitbundig te kwetteren in een pluk riet bij de steltloperpoel, terwijl van andere zangvogelactiviteit in het gebied nauwelijks nog sprake was. In twee daaropvolgende ronden bleek dat deze vogel gepaard was, waarbij alarm en voedseltransport voor jongen is vastgesteld.

RIETGORS, 38 territoria

De eerste twee inventarisatieronden liet de Rietgors niet al te nadrukkelijk van zich horen. Vanaf begin mei veranderde dat, met de grootste activiteit tijdens de vierde ronde eind mei. Naast zingende mannetjes zijn meerdere Rietgorzen met alarm- en afleidingsgedrag waargenomen, waarvan enkele tot nestvondsten leidden. In de oever van het 'Klissarak' zat een nest met vier eitjes in zeggenvetatie. Bij de steltloperpoel 'fladderde' een Rietgors uit een pitruspol, waarin een nest met drie eitjes lag verborgen. Hetzelfde overkwam de waarnemer op zeven mei, toen een Rietgors uit rietruigte langs de sloot van een nest met twee eitjes vloog, ongeveer twintig meter verwijderd van het knobbelzwanennest in perceel GB.

5. Evaluatie

5.1 Broedvogels en beheer

De ornithologische betekenis en mogelijkheden van natuurgebieden, zoals weidevogelreservaten, kan worden verduidelijkt door de mate waarin diverse soorten (vogelgroepen) met overeenkomstige habitateisen voorkomen (Sierdsema 1995). Belangrijke schakel hierin vormt het beheer. In De Fennen is het beheer primair gefocust op behoud en bescherming van weidevogels en daarnaast op botanische waarden. In tabel 9 staat een overzicht van relevante vogelgroepen voor De Fennen, met representatieve soorten die in meer of minder mate een overeenkomstige habitatvoorkeur hebben. Vastgestelde soorten uit een groep zijn vetgedrukt. In zijn algemeenheid betreft het diverse (weide)vogels van vochtig tot drassig en/of nat tot droog grasland. Daarnaast gaat het om een aantal soorten van vochtige tot natte rietruigten. Hierna volgt aan de hand van deze vogelgroepen een korte nabeschuiving met enkele conclusies en beheeraanbevelingen.

Broedvogels van vochtig tot drassig en van nat tot droog grasland

De inventarisatie in 1996 toonde al het belang aan van De Fennen voor weidevogels. Ofschoon enkele soorten (behoorlijk) terreinverlies boekten, komt dit beeld uit deze kartering opnieuw aardig naar voren. In het algemeen gesteld betreft het diverse weidevogelsoorten, die zowel geassocieerd zijn aan vochtig tot drassig, als aan nat tot droog grasland. In bijlage 1 is met een gecombineerde territoriumkaart de verspreiding weergegeven van zeven soorten die veelal het best tot hun recht komen bij natte, tot zelfs (zeer) drassige condities in structuurrijk grasland met voldoende ondiep water (Krakeend, Wilde Eend, Slobeend, Watersnip, Grutto, Tureluur en Gele Kwikstaart). Voor de Gele Kwikstaart zijn schaars begroeide delen nodig om te foerageren en verspreide pollen of ruigteranden als nestelplaats.

Ruigtepollen midden op het land bieden ook nestgelegenheid aan eenden, met name aan de Slobeend.

Bijlage 2 laat op een combinatiekaart vier andere, in De Fennen voorkomende weidevogels zien die zich méér thuis voelen in nat tot droog grasland met overheersend korte (relatief weinig verruigde) grasvegetaties (Scholekster, Kievit, Wulp, Graspieper). Om goed te kunnen foerageren vormt lage en niet te dichte begroeiing een vereiste. Dit geldt voor snel lopende, op het oog en het gehoor prooizoevende soorten, zoals de Kievit, maar is in dit opzicht ook van belang voor de Scholekster en Graspieper. De Wulp kan ook uit de voeten in langere en plaatselijk ruigere vegetaties, waarbij de vogel graag nestelt in pollen van pitrus of rietgras. Hetzelfde geldt voor de Graspieper, die in grasland juist specifieke voorkeur heeft voor ruigere randjes, bijvoorbeeld langs slootjes, greppels of (evenals bij de Gele Kwikstaart) in terreindelen met een afwisseling van korte en hogere vegetaties (mozaïek).

Broedvogels van vochtige tot natte rietruigten

De combinatiekaart in bijlage 3 toont de verspreiding van enkele kenmerkende soorten, die voor nestelen en foerageergelegenheid zijn aangewezen op vochtig tot moerassig terrein met natte (riet)ruigten. De groep komt in De Fennen, onder aanvoering van de behoorlijk talrijke Rietgors, met een aantal andere (meest algemenere) representanten, zoals Blauwborst, Sprinkhaanzanger, Rietzanger, Bosrietzanger en Kleine Karekiet geconcentreerd voor in het drassige, door natte rietruigtes begroeide terreindeel bij de (steltloper)poel. De op overjarige riet- en weelderige moerasruigtes gestelde Rietzanger en Rietgors bezetten daarnaast ook territoria in de oeverzoom van (hier en daar deels dichtgegroeide of doodlopende) sloten met veel oud riet en

Tabel 9. Vogelgroepen met soorten van overeenkomstig habitat in graslandgebied; vastgestelde soorten zijn vetgedrukt.

Broedvogels van vochtig tot drassig grasland (groep 502)	Grutto, Tureluur, Wilde Eend, Krakeend , Kwartelkoning, Paapje
Broedvogels van drassig, structuurrijk grasland met plaatselijk open water (groep 501)	Purperreiger, Ooievaar, Wintertaling, Zomertaling, Slobeend , Kemphaan, Watersnip , Dwergmeeuw, Visdief, Zwarte Stern, Velduil, Gele Kwikstaart
Broedvogels van nat tot droog grasland (groep 503)	Patrijs, Kwartel, Scholekster, Kievit, Wulp , Veldleeuwerik, Graspieper , Grauwe Gors
Broedvogels van vochtige tot natte rietruigten (groep 601 + Rietzanger, Bosrietzanger en Kleine Karekiet)	Blauwborst , Paapje, Sprinkhaanzanger , Krekeltzanger, Rietzanger , Bosrietzanger , Kleine Karekiet , Rietgors

zeggenvegetaties. De Kleine Karekiet, indicatief voor nat (in het water staand) riet, onderscheidt zich eveneens met een grotere dichtheid rondom de poel. Daarnaast bezet de soort hier en daar robuuste rietkragen langs sloten en vaarten.

5.2 Conclusies en aanbevelingen

Naar weidevogels is de afgelopen decennia frequent onderzoek gedaan, waarvan alle bevindingen zijn vastgelegd in tientallen rapporten. Doordat het thema veelvuldig onder de aandacht gebracht en besproken wordt, is ondertussen in menig opzicht genoegzaam bekend met welke probleemfactoren de weidevogels zoal te kampen kunnen hebben. Samenvattend kan, aan de hand van verscheidene literatuurbronnen (o.m. Beintema et al. 1995), worden gesteld dat aantrekkelijk leefgebied voor diverse weidevogels voldoet aan het volgende, meest optimale in onderstaand kader omschreven streefbeeld.

Conclusies ten aanzien van diverse graslandvogels
Algemeen gesteld zijn de meeste soorten van de hierboven, in subparagraaf 5.1 en tabel 9 beschreven weidevogelgroepen, zolang de algehele nestel- en foerageersituatie goed op peil is, in redelijke mate tolerant voor plaatselijke, lage ruigtevegetaties. Van veel in De Fennen vastgestelde weidevogels overlapt de verspreiding elkaar enigermate en is een uitgesproken perceelsvoorkeur niet altijd meteen

even goed zichtbaar. Uit de kartering komt evenwel duidelijk het geconcentreerd voorkomen naar voren van diverse (steltloper)soorten, met name in het noordoosten en zuidwesten van het gebied. Vooral de Kievit, Grutto en Tureluur (maar ook andere soorten) zijn hier nadrukkelijk (of althans in de buurt) vertegenwoordigd. Daarbij valt op dat de territoriaclusters zowel in of aan weerszijden van beweide en bemest grasland, alsook in of nabij grasland met periodieke plasdras (hooiland) liggen. Respectievelijk (zie bijlagen 4 en 5) betreft dit vooral aan de noordkant de percelen WB, MD1, CA1, CA2, HH, CA3 en RG2 en RG3. Aan de zuidwestkant geldt dit o.m. voor de percelen MD4, MD3, MD2, RG5, RG4, HP, CA6, CA5 en CA4). Opmerkelijk is dat (zowel in 2008 als 2009) in beweide en bemest (geweest) grasland veelal hogere pH-waarden (van 4.8 t/m 4.9) zijn gemeten: 4.8 is tevens zo'n beetje het kritische omslagpunt voor genoeg bodemvoedsel. Klaarblijkelijk is voor beoogde soorten hier de combinatie van enerzijds beweide en bemest (in het algemeen minder verzuurd en voedselrijker) grasland en anderzijds schraler grasland met periodieke plasdras en een afwisselende vegetatiestructuur (heterogeen hooiland met schaars en ruig begroeide delen) het meest aantrekkelijk. Met name het zuidoostelijke gebiedsdeel, globaal aangegeven tussen de percelen 'OP' tot en met 'AB', wordt duidelijk minder bezet, of zelfs helemaal gemeden door onderhavige soorten. Hiertoe behoort (ook) het tijdens de broedtijd permanent door schapen begraaide grasland, waarschijnlijk te

Ideaal weidevogelgebied bestaat uit een behoorlijke uitgestrektheid (tenminste enkele honderden hectares groot) van meest open, vochtig gevarieerd grasland met overheersend bloemrijke vegetaties en weinig homogene ruigtebedekking. Storingsbronnen zoals bebouwing, hoge bomen, verkeer en verlichting e.d., hebben in een straal van (tenminste) 50 tot 150 meter negatief effect op weidevogels (Altenburg & Wymenga 1987, Reijnen et al. 1992, Molenaar & Jonker 1999). Belangrijk is dat verruiging niet een te grote oppervlakte beslaat, niet dominant is ten opzichte van 'vitaal bloemrijk' grasland en zich voordoet in de hoedanigheid van mozaïekstructuur in de vegetatie. Dat laatste treedt voornamelijk op in hooilanden die 's winters periodiek (tot in het vroege voorjaar) inunderen. De eigenlijke grondwaterstand ligt in de voorjaarsmaanden 20 à 40 centimeter beneden het maaiveld (Bund 1998). Met name voor 'hele natte' soorten zijn plaatselijk drassige omstandigheden, gedurende het gehele voorjaar, van groot belang. Essentieel is vooral een goede en makkelijk bereikbare voedselvoorziening, zowel voor adulte vogels (wormen), als voor opgroeiende kuikens (insecten). Dit houdt in dat de zuurgraad van de bovengrond, de pH, goed op peil dient te zijn. Een gunstige pH voor de bodemfauna, stapelvoedsel zoals wormen, ligt tussen 5.0 en 7.0 (Satchell 1983). Vanaf een (kritische) pH-waarde van 4.8 of daaronder leidt de verzuring tot sterke reductie van de bodemfauna. Om dit proces tegen te gaan en de wormenstand op peil te houden is het nodig grasland te beweiden, bekalken en bemesten, liefst met organische mest (Wymenga & Alma 1998). Voor een florissant aanbod van insecten in de kuikenfase is daarentegen (enige) verschraling en laat maaibeheer een vereiste: tenminste niet eerder dan vanaf de tweede week in juni, zodat zich gedifferentieerd kruidenrijk grasland kan ontwikkelen dat geschikt is voor opgroeiende (grutto)jongen (Schekkerman et al. 1998.). Verspreide en regelmatige, niet te intensieve beweiding door (rond) vee draagt bij aan variatiestructuur en foerageermogelijkheden, waarbij naweide veelal resulteert in geschikte broedpercelen en voorweide (bij hergroei) doorgaans voorziet in aantrekkelijk kuikenland.

Noot: vermelde verwijzingen hierna in de tekst naar perceelsaanduidingen, dmv van letters en cijfers, hebben betrekking op de intern bij Staatsbosbeheer bekende pachtsituatie in De Fennen. In bijlage 4 staat hiervan een overzichtskaartje. In bijlage 5 en 6 geven twee kaartjes de bemeste percelen van 2008 en van 2009 weer.

meer doordat deze begrazing een bedreiging vormt voor de legfels. Daarnaast was in dit gebiedsdeel ook sprake van lang (uit de winter tevoorschijn gekomen) gras, soms ook met behoorlijk verruigde stukken. Ook elders, in ruige(re) en tevens merendeels (te) zure percelen ten noorden van de Alde Ie, zijn minder weidevogels (met name Kievit en Grutto) aanwezig. Afgezien van de beschreven terreinvoorkeur van de ‘klassieke steltlopers’, is aan de combinatiekaarten af te lezen dat de ‘natte en ruigtetolerante(re) soorten’, zoals Krakeend, Wilde Eend, Slobeend, Wulp, Watersnip, Gele Kwikstaart en Graspieper óók of juist meer voorkomen in ruigere en schralere terreindelen, zoals hooiland met winterinundatie. Dergelijk graslandhabitat is zeker van grote betekenis voor een kritische soort zoals de Watersnip, die in De Fennen nog steeds voorkomt in tot de verbeelding sprekende aantallen en als één van de paradepaardjes beschouwd mag worden.

Aanbevelingen ten behoeve van diverse graslandvogels

Bemesting en beweiding is nodig om (een vereist deel van het) graslandgebied op peil te houden, zowel qua pH als het daarmee samenhangende voedselaanbod. In De Fennen blijkt zondermeer dat veel weidevogels voorkeur hebben voor deze gebiedsdelen, waarbij de afwisselende combinatie met schraler en natter hooiland een extra aantrekkelijke component lijkt te zijn. Het is dus sterk aan te bevelen deze beheervorm (in elk geval) hier zo voort te zetten en liefst nog wat uit te breiden naar een aantal belendende percelen. Wanneer organische bemesting via pachters er niet inzit, zou verspreiding van compost uitkomst kunnen bieden. Een experiment hiermee (als initiatief uit het Opkrikplan) in het iets westelijker gelegen Staatsbosbeheereservaat de Lange Ripen lijkt verdere pH-daling tegen te gaan. Dit kan helpen bij het bestrijden van verruiging en verbeteren van de bodemfauna. Van belang is ook de waterhuishouding, met in de broedtijd hoge en (zo stabiel mogelijke) slootpeilen en grondwaterstanden. Hier is (na 1996) al het nodige aan gedaan: met behulp van een windmolentje en schuiven kan het waterpeil (met name aan de westkant) gereguleerd worden en via de waterlossing kan, nadat het water eerst om het gebied heen is geleid, schoon water in worden gelaten. Desondanks kampt De Fennen nog steeds met (gedeeltelijke) verdroging, vooral later in het voorjaar wanneer de verdamping een grotere rol speelt. De verdroging wordt ook in de hand gewerkt door het verlanden (dichtslibben en groeien) van sloten, zoals met name in de hele oostelijk helft van het gebied het geval is. Dit is fnuikend bij sterk onderuitzakkende grondpeilen, terwijl het slotenstelsel niet in goed in staat is om gedurende het hele broedseizoen (ingelaten) water te bergen. Tezelfdertijd ontstaan in dergelijke sloten op den duur hoog opgaande rietruigtes, die nadelig

kunnen zijn voor veel weidevogels (maar natuurlijk wel aantrekkelijk zijn voor riet- en ruigtevogels).

Resumerend kan worden gezegd dat De Fennen nog steeds een relatief belangrijk gebied is voor diverse weidevogels. De geconstateerde achteruitgang van een aantal soorten is ten dele zeker ook terug te voeren op de ‘effecten’ van landelijk structurele neergang, waardoor veel weidevogels tegenwoordig op de Rode Lijst staan. Anderzijds hebben gebiedsspecifieke factoren in De Fennen, zoals geleidelijke afname van consequent beheer door middel van pachters, verschraling, verruiging en verzuring zeer waarschijnlijk (bij de ene soort meer dan bij de andere) een negatieve invloed gehad op enkele steltlopers, zoals de (reeds in subparagraaf 4.2 aangehaalde) Scholekster, Kievit en Grutto. Daarentegen is het ook aannemelijk dat het ‘vernatingbeheer’, met verbeterde waterhuishouding, tezamen met herhaaldelijke bemesting en beweiding van een vast aantal percelen profijtelijk is voor (toegenomen) soorten, zoals Slobeend, Krakeend, Meerkoet, Watersnip, Wulp, Graspieper en Gele Kwikstaart. Al met al is het niet denkbeeldig dat de achteruitgang van betreffende soorten (zoals de vochtminnende Grutto) zonder deze beheercombinatie groter zou zijn geweest. Naast eerder benoemde beheerfactoren blijft de beperkte areaalomsvang en geïsoleerde ligging van De Fennen een groot knelpunt. De intensieve agrarische omgeving (aan de overkant van de waterlossing, de Nieuwe Vaart en het Klisserak) is ‘dramatisch’ ontwaterd en kampt de laatste jaren met fikse leegloop van weidevogels (eigen waarneming). Deze landerijen bieden hoegenaamd nauwelijks of geen compensatie voor (eventuele) voedseltekorten in De Fennen zelf. De kans dat dit bepaalde soorten ondermijnt is groot, vooral in droge voorjaren. Dit blijkt vermoedelijk ook (mede) uit het feit dat tijdens het (te) droge voorjaar slechts een deel van de aanwezige Kieviten en Grutto’s pas vrij laat met broeden aanving en weinig jongen voortbracht. In de nabije toekomst wordt de (externe) situatie er niet bepaald beter op. Aan de oostkant (parallel aan de Badweg) verschijnt binnenkort een nieuwe ringweg, die het almaar drukker wordende verkeer om Gorredijk heen moet leiden. Tegelijk vindt aan deze kant uitbreiding plaats van bedrijven en winkelpanden. De verstoring, die dit met zich meebrengt, zal zeer waarschijnlijk nadelige uitwerking hebben op het gebied en de weidevogels, zoals wetenschappelijk elders is aangetoond (Altenburg & Wymenga 1987, Reijnen et al. 1992, Molenaar & Jonker 1999). Uit het oogpunt van verstoringsbronnen is het ook onbegrijpelijk waarom langs het Klisserak wilgen zijn aangeplant, op korte afstand van favoriete weidevogelpercelen (WB t/m HH) en tevens vlakbij de (voor steltlopers destijds aangelegde) poel. Hetzelfde geldt uiteraard

voor de hoge bomen langs de Alde Ie, waardoor het gebied sowieso al in tweeën uiteenvalt. Weliswaar wordt nu en dan een gedeelte van de bomen afgezet, maar dat is niet toereikend voor de benodigde openheid voor veel weidevogels. Dergelijke keuzes en verschillende belangen (door wie ze ook bepaald zijn) rijmen niet met weidevogelstellingen in reservaten. Het verdient aanbeveling, om waar kan en mogelijk is, compenserende maatregelen te treffen waarmee beoogde verstoringen tegengegaan of althans ingeperkt kunnen worden. Voorts is waarschijnlijk veel meer uit het gebied zelf te halen voor weidevogels, door op veel meer percelen dan nu het geval is de gewenste beheermaatregelen toe te gaan passen (met name in het zuidoosten tussen de CA-percelen en perceel AB, maar ook elders). Daarbij zou het opknappen (dwz het in oorspronkelijke staat van aanleg terugbrengen) van de steltloperpoel, met inbegrip van de verruigde delen eromheen, ook een zeer welkome verbetering voor de weidevogels zijn.

Aanbevelingen voor broedvogels van vochtige tot natte rietruigten

Daar waar de weidevogelstelling via het vereiste beheer niet optimaal nagestreefd en gerealiseerd kan worden en nat grasland met plaatselijk ondiep water sterk verruigd, ontstaan vestigingskansen voor broedvogelsoorten die door deze habitatkenmerken worden aangetrokken. In eerste instantie zijn dat pionier(soorten) die floreren in primaire successiefasen met ruigte- en struweelvorming. Dergelijke situatie doet zich in De Fennen in behoorlijk mate voor in het noordwesten, aan weerszijden van de verruigde (steltloper)poel. Een aantal slootjes in dit gebiedsdeel staat vol met (hoog overjarig) riet en dreigt steeds verder dicht te groeien met een mix van riet en moerasruigten. Dit proces wordt versterkt wanneer slootjes niet regelmatig opgeschoond worden en in de loop

van het voorjaar goeddeels droogvallen, zodat de basisfunctie, het aan- en afvoeren of herbergen van water, verloren gaat.

Uit het (plaatselijk geclusterde) voorkomen van een aantal natte (reeds in tabel 9 vermelde) ruigtesoorten blijkt dat De Fennen potentieel aantrekkelijk is voor (diverse) broedvogels van deze biotoop. Indien hier geen duidelijke beheerwijziging plaatsvindt zal deze ontwikkeling verder (tamelijk ongebreideld) doorgaan. Bij een eventueel bewuste (beheer)keuze voor dit terreintype (bijvoorbeeld als gevolg van het niet volledig kunnen uitvoeren van specialistisch weidevogelbeheer) is het wellicht van belang dat een deel van het gebied wordt ingericht voor onderhavige soorten, waarbij genoeg aanbod is van natte (merendeels lage) struwelen en rietruigten. Dit zou kunnen door aan de noordkant van de percelen MD1, CA1, CA2, terhoogte van de poel in aansluiting op de Nieuwe Vaart, een afgescheiden compartiment met hoge waterpeilen ('s winters en in het vroege voorjaar onder water en 's zomers geleidelijk onderuitzakkend) te situeren. Uiteraard vergt ook dit bepaalde, regelmatig uit te voeren maatregelen, maar minder 'intensief' en consequent dan voor weidevogels. Daarnaast impliceert een dergelijke keuze dat een deel van het gebied in principe minder geschikt wordt voor weidevogels. Maar dit kan mogelijk gecompenseerd worden door in de rest van De Fennen (door middel van aangehaalde maatregelen) volop in te zetten op weidevogelbeheer, in combinatie met een goed doordachte en effectief geïntegreerde gebiedsinrichting. Voor soorten zoals de Rietzanger en Kleine Karekiet is (sowieso) het verspreid laten staan van (overjarig en water) riet langs de ringvaarten (en in enkele sloten) aan te bevelen, zonder dat dit meteen verstoring hoeft te betekenen voor weidevogels. De Krakeend, Meerkoet en Rietgors zullen dit toejuichen.

Foto: SOVON-archief

De Watersnip wordt steeds schaarser in ons land, maar komt nog verrassend goed voor de dag in De Fennen.

6. Samenvatting

In het voorjaar van 2009 is De Fennen (100 ha) in Zuidoost-Friesland geïnventariseerd op broedvogels. In totaal zijn 38 soorten broedvogels (waaronder zestien weidevogels) vastgesteld. Hiervan zijn 29 soorten integraal geteld en staan zeven op de Rode Lijst: Slobeend, Watersnip, Tureluur, Grutto, Koekoek, Graspieper en Gele Kwikstaart.

Resumerend kan worden gezegd dat De Fennen nog steeds een belangrijk gebied is voor diverse weidevogels. Van de zestien (met 1996) vergeleken weidevogels zijn twee soorten (Zomertaling, Veldleeuwerik) verdwenen en drie soorten (Scholekster, Kievit, Grutto) in behoorlijke mate afgenomen. De achteruitgang is ten dele zeker terug te voeren op effecten van landelijk structurele neergang. Anderzijds hebben gebiedsspecifieke factoren in De Fennen, zoals verschraling en verruiging zeer waarschijnlijk ook een negatieve invloed gehad op een aantal weidevogels. Afgezien daarvan is het echter ook aannemelijk dat het 'nattere beheer', met verbeterde waterhuishouding, tezamen met consequent weidevogelbeheer op een vast aantal percelen, debet is aan de toename van soorten zoals de Slobeend, Krakeend, Meerkoet, Watersnip en Graspieper en aan het verschijnen van de Wulp en Gele Kwikstaart. Het is niet denkbeeldig dat de achteruitgang van bepaalde weidevogels (zoals de Grutto) zonder deze beheercombinatie groter zou zijn geweest. Naast genoemde (beheer) aspecten blijft de beperkte omvang en geïsoleerde ligging van De Fennen een groot obstakel. De intensief agrarische omgeving is 'dramatisch' ontwaterd en kampt de laatste jaren met leegloop van weidevogels. Deze landerijen bieden geen compensatie voor (eventuele) voedseltekorten in De Fennen zelf. Binnenkort wordt deze situatie er niet beter op, vanwege de aanleg van een nieuwe ringweg en de vestiging van bedrijfspanden aan de oostkant.

In het rapport worden maatregelen en opties genoemd om deze situatie te verbeteren, waarnaast aanbevolen wordt met specifiek weidevogelbeheer volop in te zetten in het momenteel niet goed voor dit doeleind benutte gebiedsdeel. Als referentiekader hiervoor dienen de bewaide en bemeste graslanden, alsook omliggend hooiland met plasdras; deze graslandcombinatie in het gebied lijkt voor de meeste weidevogels het aantrekkelijkst. Aan de noordkant zijn dit de percelen WB, MD1, CA1, CA2, HH, CA3 en RG2 en RG3 en aan de zuidwestkant o.m. de percelen MD4, MD3, MD2, RG5, RG4, HP, CA6, CA5 en CA4. Dergelijk graslandhabitat is zeker van grote betekenis voor een kritische soort zoals de Watersnip, die in De Fennen nog steeds

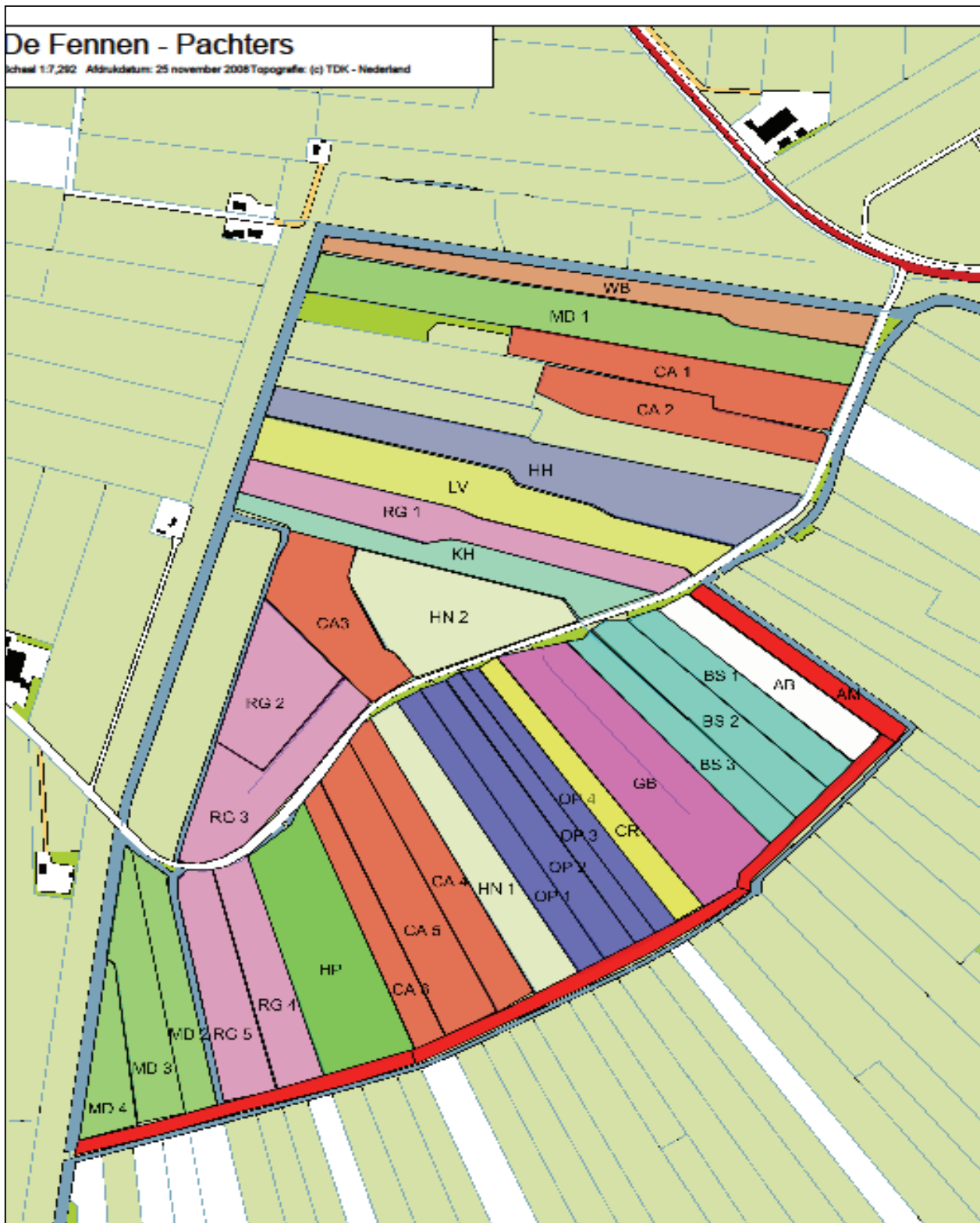
aansprekende aantallen bereikt en hier als het paradepaardje beschouwd mag worden.

Daar waar de weidevogeldoelstelling met vereist beheer (of om welke redenen dan ook) niet optimaal nagestreefd en bewerkstelligd kan worden en nat grasland met plaatselijk ondiep water sterk verruigd, ontstaan vestigingskansen voor broedvogels van vochtige tot natte rietruigten. Dergelijke situatie doet zich in De Fennen voor in de omgeving van de (voormalige steltloper)poel. Zonder duidelijke beheerwijziging zal deze ontwikkeling verder (op ongebreidelde wijze) doorgaan. Afhankelijk van de beheerkeuze- en mogelijkheden is het wellicht van belang dat een (klein) deel van De Fennen apart wordt ingericht voor onderhavige broedvogelsoorten. Dit zou kunnen door aan de noordkant van de percelen MD1, CA1, CA2, ter hoogte van de poel in aansluiting op de Nieuwe Vaart, een afgescheiden compartiment met hoge waterpeilen ('s winters en in het vroege voorjaar onder water en 's zomers geleidelijk onderuitzakkend) te situeren. Met een dergelijke keuze zou een deel van het gebied in principe minder geschikt worden voor weidevogels. Maar dit kan mogelijk gecompenseerd worden door in de rest van De Fennen volop in te zetten op weidevogelbeheer, op basis van een goed doordachte gebiedsinrichting. Voor soorten zoals de Rietzanger en Kleine Karekiet is het verspreid laten staan van riet langs de ringvaarten (en in enkele sloten) van meerwaarde, zonder dat dit bedreigend hoeft te zijn voor weidevogels. De Krakeend, Meerkoet en Rietgors zullen dit toejuichen.

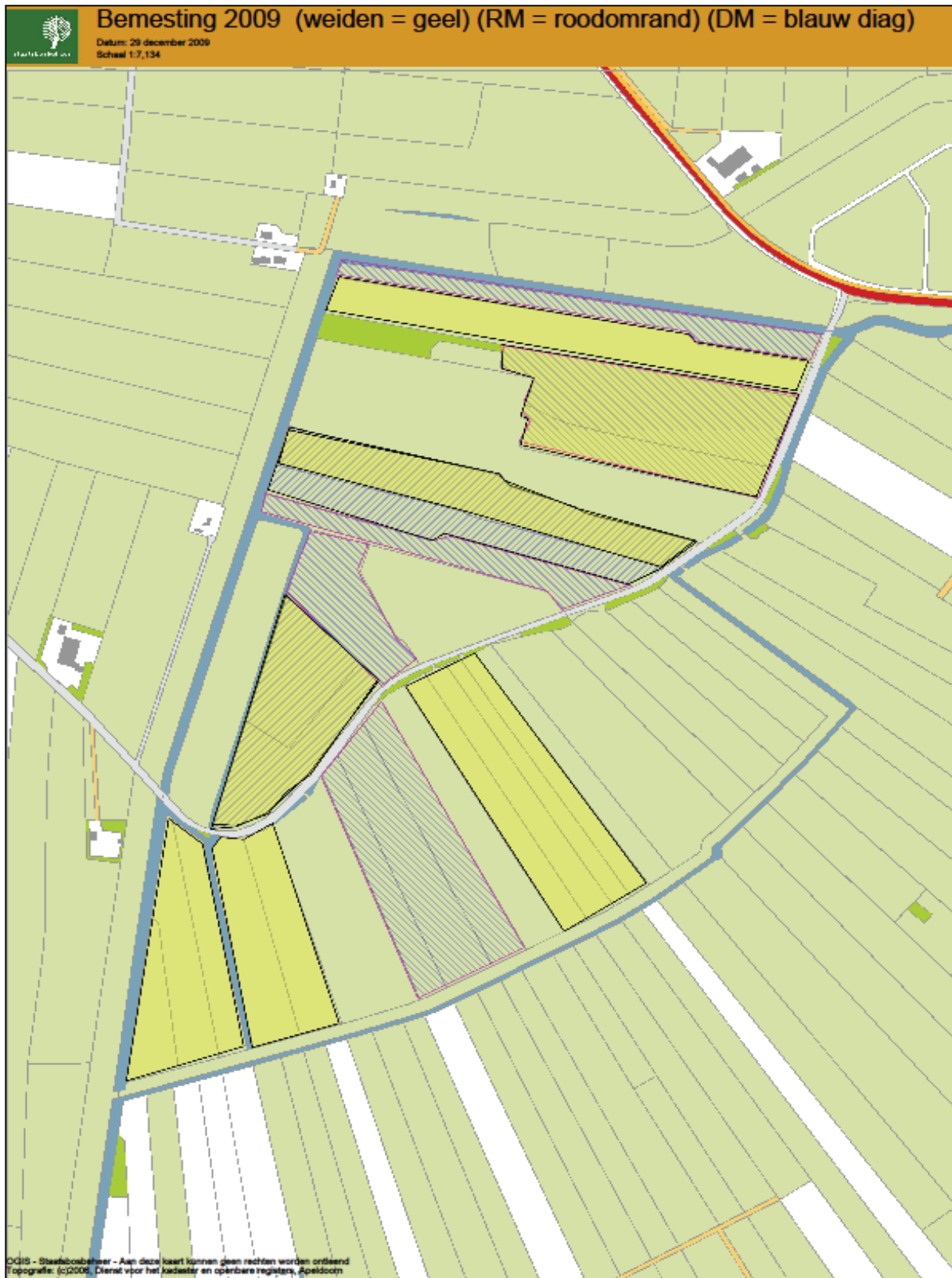
7. Literatuur

- BEINTEMA, A.J., O.MOEDT & ELLINGER 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse weidevogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- VAN BEUSEKOM R., HUIGEN P., HUSTINGS F., DE PATER K. & THISSEN J. (RED.) 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion Uitgvers BV, Baarn.
- BUND, C.F. VAN DER 1998. Beschikbaarheid van de bodemfauna in grasland voor vogels. De Graspieper 98/1: 33-41.
- CRAMPS S. & SIMMONS. K.E.L. (EDS.)1983. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Oxford.
- VAN DIJK A.J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (Handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2009. Broedvogels in Nederland in 2007. SOVON-monitoringrapport 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., PLATE C. 2008. 2008 het 25^e BMP-jaar. SOVON-Nieuws jaargang 22 (2009) nr 3.
- GREEN R.E. 1985. Estimating the abundance of breeding Snipe. Bird Study 32: 141-149.
- HELLEBREKERS A.W. 2004. Heeft de Koekoek overlevingskansen? A.W. Hellebrekers, Voorburg.
- HUSTINGS M.F.H., KWAK R.G.M., OPDAM P.F.M. & REIJNEN M.J.S.M. 1985. Vogelinventarisatie. PUDOC, Wageningen en Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels. Zeist.
- VAN MANEN W. 2005. Valsstrikken en vingerwijzingen bij het inventariseren van broedvogels. Handleiding Soortgerichte Gebiedsinventarisaties Broedvogels.
- MOLENAAR, J.G. DE, D.A. JONKERS & M.E. SANDERS 1999. Wegverlichting en natuur (III). Lokale invloed van wegverlichting op een gruttopopulatie. DWW-rapport nr. P-DWW-2000-24. Alterra-rapport 064. Alterra, Wageningen.
- NIJLAND F. & K. JAGER 2009. Weidevogelmeetnet Friesland, verslag 2008. Publicatie Bureau N nr. 33, WMF, Leeuwarden.
- OOSTERVELD, E.B. 2006 Opkrikplannen Friese weidevogelreservaten. Deel 1, Knelpunten en maatregelen bij inrichting en beheer. A&W-rapport 821. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Veenwouden.
- REIJNEN M.J.S.M., VEENBAAS G. & FOPPEN R.P.D. 1992. Het voorkomen van het effect van snelverkeer op broedpopulaties. DWW-RWS/IBN-DLO: Delft/wageningen.
- TUCK. L.M. 1972. The Snipes. Canadian Wildlife Service, Ottawa.
- SIERDSEMA H. 1995. Broedvogels en beheer. Het gebruik van broedvogelgegevens in het beheer van bos- en natuurterreinen. SBB-rapport 1995-1, SOVON-onderzoeksrapport 1995/04. SBB/SOVON, Driebergen/Beek-Ubbergen.
- SMIT C., ENS B. & KOKS B. 2000. Afnemende aantallen Scholeksters in de Waddenzee. SOVON-nieuws 13 (3) 16-17.
- TEUNISSEN W. 2009. Weidevogels: een blijvend zorgenkindje? SOVON-Nieuws jaargang 22(2009) nr 3.
- WYMENGA E. & ALMA R. 1998. Onderzoek naar de achteruitgang in het natuurreservaat de Gouden Bodem. A&W-rapport 170.

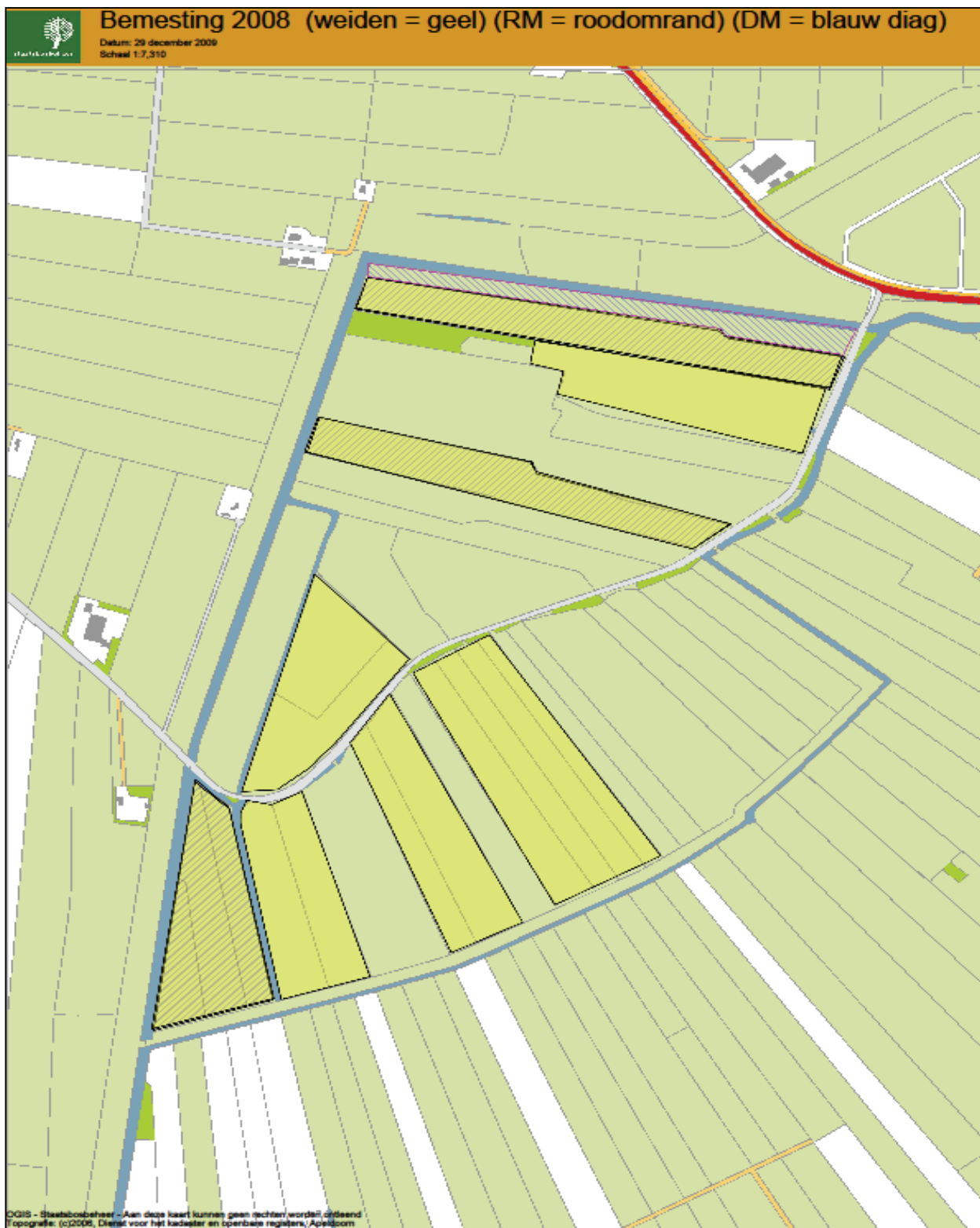
Bijlage 4. Overzicht van de perceelsaanduidingen gerelateerd aan de pachtsituatie.

Bijlage 5. Overzicht van de bemeste percelen in 2009: DM = drijfmest. RG = Ruige mest

Bijlage 6. Overzicht van de bemeste percelen in 2008: DM = drijfmest. RG = Ruige mest.

Bijlage 7: soortverspreidingskaarten

SOVON Vogelonderzoek Nederland

Natuurplaza (gebouw Mercator 3)
Toernooiveld 1
Postbus 6521
6503 GA Nijmegen

T 024 - 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

